

EMIL KALINOWSKI
Uniwersytet Warszawski
Instytut Historyczny

Podlasiain Wielkopolaninem? Z nieznaných dziejów przynależności terytorialnej Podlasia po 1569 r.

I

We współczesnej historiografii panuje powszechna zgoda co do tego, że województwo podlaskie po jego przyłączeniu do Królestwa Polskiego w marcu 1569 r., podobnie jak Wołyń, Kijowszczyzna i Braclawszczyzna, znalazło się w prowincji małopolskiej. Twierdzenie to opiera się na solidnych podstawach, jakimi są prace klasyków, począwszy od ks. Teodora Waga², poprzez m.in. Tomasza Świąckiego³, Michała Balińskiego i Tymoteusza Lipińskiego⁴, Juliana Bartoszewicza⁵, Lucjana Tatomira⁶, Zygmunta Glogera⁷, Teodora Wierzbowskiego⁸,

---

¹ Mam tu na myśli podstawowy podział, w którym po unii lubelskiej w ramach Rzeczypospolitej wyróżniano trzy „wielkie” prowincje: tworzące razem Koronę Małopolską i Wielkopolską oraz Wielkie Księstwo Litewskie. Znalazło to odbicie np. w pkt. 9 Artykułów henrykowskich (VC, t. II, vol. 1, s. 328).

² T. Waga, *Krótkie zebranie historyi y geografii polskiej*, Supraśl 1767, s. 239, 301, 324–328.

³ T. Świącki, *Opis starożytnej Polski*, t. I, Warszawa 1816, s. 416 (praca kilkakrotnie wznawiana w XIX w.): „Zygmunt August spaiając Litwę z Koroną przez pamiętną Unią na seymie Lubelskim 1569 roku Woiewództwo Podlaskie do korony przyłączył nadając mu miejsce przy Prowincyi Małopolskiej”.

⁴ M. Baliński, T. Lipiński, *Starożytna Polska*, t. II, Warszawa 1845, s. 1257n. Nie ma tu bezpośrednio mowy o przynależności do Małopolski od 1569 r., jednak umieszczenie Podlasia jako IX województwa małopolskiego zdaje się to sugerować.

⁵ *Codex diplomaticus Poloniae*, t. III, wyd. J. Bartoszewicz, Warszawa 1858, s. III: „Podlasie [...] należało zawsze do Małepolski w rozleglejszem wziętej znaczeniu”.

⁶ L. Tatomir, *Geografia ogólna i statystyka ziem dawnej Polski*, Kraków 1868, s. 147, 154.

⁷ Z. Gloger, *Geografia historyczna ziem dawnej Polski*, Kraków 1900, s. 172, 201n.

⁸ T. Wierzbowski, *Vademecum. Podręcznik dla studjów archiwalnych*, oprac. K. Tysszkowski, B. Włodarski, Lwów–Warszawa 1926, s. 209 (pierwsze wyd. 1908).

Oskara Halecki⁹ po Stanisława Arnolda¹⁰. Celem niniejszego szkicu jest częściowa rewizja utrwalonych opinii na ten temat.

Szczególnie inspirującą refleksję nad przynależnością Podlasia podjął Halecki. Swoje wątpliwości wobec faktu, że „także spolonizowane Podlasie, które przecież rewindykowano jako część Mazowsza [...], wliczono urzędowo do Małopolski” tłumaczył on świadomością ówczesnych, iż „inkorporacje sejmku lubelskiego, to były w pierwszym rzędzie inkorporacje ziem ruskich”¹¹.

Zagadnienie granic prowincji małopolskiej wyplęnęło podczas dyskusji o Małopolsce jako regionie historycznym, zainicjowanej przez Antoniego Podrazę na łamach „Studiów Historycznych”¹². W odpowiedzi na wątpliwości Adama Przybosi¹³ dotyczące jej zasięgu terytorialnego, ów uczony podtrzymał swe zdanie, że staropolski „podział na prowincje miał w gruncie rzeczy marginalne znaczenie”¹³. W następnych latach — trudno powiedzieć, czy kierując się podobną logiką — o przynależności prowincjonalnej Podlasia w epoce przedrozbiorowej pisano dosyć rzadko. Znaczna część autorów ważnych prac dotyczących tego obszaru problem ten pominęła — m.in. Andrzej Wyrobisz¹⁴, Jan Siedlecki¹⁵,

⁹ O. Halecki, *Przyłączenie Podlasia, Wołynia i Kijowszczyzny do Korony w roku 1569*, Kraków 1915, s. 244.

¹⁰ *Polska. Jej dzieje i kultura*, red. A. Brückner, t. I, Warszawa 1928, s. 10–14; cf. S. Arnold, *Geografia historyczna Polski*, Warszawa 1951.

¹¹ O. Halecki, *Przyłączenie Podlasia*, s. 244. Takowy pogląd prezentował np. Jan Januszowski (o czym wyżej), choć — co istotne — trzy dekady po 1569 r.

¹² A. Podraza, *O potrzebie opracowania dziejów Małopolski (uwagi dyskusyjne)*, SH, t. XV, 1972, z. 2, s. 161–176; A. Przybosi, *O opracowaniu dziejów Małopolski*, ibidem, t. XVI, 1973, z. 1, s. 109–112; A. Podraza, *Rozważań o Małopolsce jako o regionie historycznym ciąg dalszy*, ibidem, s. 113–120, także idem, *Małopolska jako region historyczny*, „Małopolska”, t. I, 1999, s. 27–28.

¹³ A. Podraza, *Rozważań... ciąg dalszy*, s. 118. O tym, że podział na prowincje ma jednak istotne znaczenie, także praktyczne, świadczyć może chociażby wydana niedługo później praca I. Kaniewskiej, *Małopolska reprezentacja sejmowa za czasów Zygmunta Augusta*, Kraków 1974, s. 11, 22. Autorka ta wyodrębniła sześć prowincji, przy czym przyporządkowała Podlasie — mazowieckiej, a za nią uczynił podobnie W. Rodkiewicz (*Kariery posłów koronnych na sejmy Stefana Batorego*, PH, t. LXXVIII, 1987, z. 2, s. 172, przypis 16), co opatrzył krótkim komentarzem: „Województwo podlaskie zaliczyłem do prowincji mazowieckiej (choć należało do małopolskiej prowincji sejmowej) ponieważ posłowie podlascy uczestniczyli w generałach mazowieckich, a nie małopolskich”. Cf. *Posłowie ziemscy koronni 1493–1600*, red. I. Kaniewska, Warszawa 2013, s. 10.

¹⁴ A. Wyrobisz, *Podlasie w Polsce przedrozbiorowej*, [w:] idem, *Studia o kulturze i społeczeństwie w nowożytnej Europie*, Warszawa 2012, (VI), s. 173–210 (pierwsze wyd. 1981); także idem, *O pojmowaniu regionów historycznych w nauce polskiej*, KH, t. XCIII, 1986, z. 1, s. 136; idem, *Regiony historyczne Polski średniowiecznej i nowożytnej (do końca XVIII wieku)*, „Zeszyty Naukowe Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego”, t. XIV, 2000, s. 10–21.

¹⁵ J. Siedlecki, *Sejmiki szlachty ziemi bielskiej w Brańsku w XVI–XVIII wieku*, PH, t. LXXX, 1989, z. 2, s. 239–272. Ten zasłużony badacz dziejów Podlasia nie bez pewnej konsternacji odnotował,

Anna Kołodziejczyk¹⁶, Józef Maroszek¹⁷, Adam Czesław Dobroński¹⁸ i Dorota Michaluk¹⁹. Województwo podlaskie zaliczali natomiast do prowincji małopolskiej, niekiedy opatrząc to zwięzłym komentarzem, bazującym w znacznej mierze na tezach Haleckiego, m.in. Jacek Sobczak²⁰, Andrzej Piskozub²¹, Witold Filipczak²², Marek Barwiński²³ oraz Irena Kaniewska²⁴. „Sensacyjne” wobec zgodnych opinii innych badaczy stwierdzenie Roberta Kołodzieja (2003) o przynależności Podlasia do prowincji wielkopolskiej należy chyba potraktować jako lapsus²⁵.

że w 1577 r. szlachta bielska wysłała posłów „według wszelkiego prawdopodobieństwa na generał kolski nie na mazowiecki” (s. 243).

¹⁶ A. Kołodziejczyk, *Uwagi o przynależności terytorialnej Podlasia w „Opisie Polski” Marcina Kromera i „Kronice polskiej, litewskiej, żmudzkiej i wszytkiej Rusi” Macieja Strykowskiego*, [w:] *Mazowsze i jego sąsiedzi w XIV–XVI wieku*, red. J. Śliwiński, Olsztyn 1997, s. 67–73.

¹⁷ J. Maroszek, *Struktura osadnictwa rycerskiego i drobnoszlacheckiego dawnej ziemi bielskiej do końca XVIII wieku*, „Białostoczczyzna”, nr 1–2, 2002, s. 66–152 (wbrew sugestii w tytule, to ciekawe, choć nieco chaotyczne studium pod względem chronologii sięga zasadniczo do 1569 r.); idem, *Prawo polskie na Podlasiu do 1569 roku*, [w:] *O prawie i jego dziejach księgi dwie. Studia ofiarowane Profesorowi Adamowi Lityńskiemu w czterdziestopięciolecie urodzin*, ks. I, red. M. Miłojczyk et al., Białystok–Katowice 2010, s. 327–336; idem, *Inkorporacja województwa podlaskiego do Korony Polskiej* (fragm. rozdz. II: *Pogranicze polsko–rusko–litewskie*, napisanego razem z J. Tęgowskim), [w:] *Historia województwa podlaskiego*, red. A. Dobroński, Białystok 2010, s. 34–36; idem, *Dzieje województwa podlaskiego do 1795 roku*, Białystok 2013, s. 126–139 (podrozdział *Inkorporacja Podlasia do Korony Polskiej w 1569 roku*).

¹⁸ A. Cz. Dobroński, *Obraz historyczny Podlasia. Pytania badawcze*, [w:] *Podlasie nadbużańskie. 500-lecie województwa podlaskiego*, red. O. Łatyśzon, Ciechanowiec 2013, s. 9–23.

¹⁹ D. Michaluk, *Granice województwa podlaskiego i postrzeganie obszaru Podlasia w latach 1513–2013*, [w:] *ibidem*, s. 169–191.

²⁰ J. Sobczak, *Sejmiki województwa podlaskiego po reformie w r. 1791*, SH, t. XXIX, 1986, z. 4, s. 524n.

²¹ A. Piskozub, *Dziedzictwo polskiej przestrzeni: geograficzno–historyczne podstawy struktur przestrzennych ziem polskich*, Wrocław–Warszawa 1987, s. 113.

²² W. Filipczak, *Walka o mandaty poselskie w prowincji małopolskiej przed sejmem 1778 roku*, „Acta Universitatis Lodzianis. Folia Historica”, t. LVIII, 1996, s. 103.

²³ M. Barwiński, *Podlasie jako pogranicze narodowościowo–wyznaniowe*, Łódź 2004, s. 45–46: „W wyniku unii, do Polski zostaje wcielone — obok Wołynia, ziemi braclawskiej i kijowskiej — również Podlasie [...]. W znaczeniu polityczno–administracyjnym obszar ten podporządkowano bardzo szeroko pojętej prowincji małopolskiej”.

²⁴ *Vide Posłowie ziemscy*, s. 10 nn.

²⁵ R. Kołodziej, *Pierwszy sejm z 1637 roku*, Toruń 2003, s. 83, przypis 36: „Posłowie prowincji wielkopolskiej z województw płockiego, podlaskiego, a czasem również rawskiego wobec zanikania sejmiku w Kole przybywali na sejmik mazowiecki” — z powołaniem się na J. A. Gierowskiego, choć ten Podlasia nie umieszczał w Wielkopolsce (vide niżej). W innych miejscach (cf. *ibidem*, s. 81, 86–87, 269) R. Kołodziej konsekwentnie zalicza je do prowincji małopolskiej.

Najistotniejszymi w badaniach tejże problematyki są dwa wnikliwe studia Jerzego Redera (1982 i 2004)²⁶. W tym nowszym padło m.in. następujące zdanie, będące niejako rozwinięciem wcześniejszych poglądów autora:

Charakterystyczne jest [...], iż mimo jego [Podlasia — E.K.] znacznych powiązań etnicznych z Mazowszem, nie potraktowano go wówczas [tj. wiosną 1569 r.] jako jednego z województw mazowieckich i nie włączono do tworzącej się Prowincji Wielkopolskiej.

Uzasadnieniem tego twierdzenia miało być „kilka kolejnych konstytucji” — przy czym podane zostały lata 1573 i 1578 — w których „sejm [...] określił województwo podlaskie jako część składową Małopolski”. O ile druga z podanych dat ma dla problemu znaczenie kluczowe, mowa o tej pierwszej w tym kontekście nie znajduje potwierdzenia w źródłach cytowanych przez autora (przypis 14). Zbytним uproszczeniem, jak wykażemy niżej, jest też jego stwierdzenie, że „w czasach ustalania miejsc obrad sejmików generalnych i ustanowienia Trybunału Koronnego, **wyraźnie zaliczono** [wyróżnienie — E.K.] województwo podlaskie do Prowincji Małopolskiej”²⁷. Mniej kateryczne, choć równie nieściśle były tezy tego autora sformułowane wcześniej (1982), na które zresztą tutaj się powoływał. Dla celów polemicznych warto je przytoczyć *in extenso*:

Przyłączenie to [Podlasia do Korony — E.K.], jak wiadomo, w przededniu Unii Lubelskiej zmieniło zasadniczo konfigurację granic [...] Prowincji Małopolskiej. Właśnie Małopolskiej, ponieważ mimo braku konkretnej na ten temat decyzji sejmu lub króla szlachta podlaska, nie bacząc na przeważnie mazowieckie pochodzenie, spontanicznie „wprowadziła się” niejako, w ciągu następnych kilku lat, w skład Prowincji Małopolskiej [...]. W związku z tym, gdy później w r. 1589 ustalano skład terytorialny prowincji Rzeczypospolitej, Podlasia, wcześniej z Małopolską zintegrowanego, już nawet nie wspomniano.

Jak naprawdę wyglądało owo „spontaniczne wprowadzenie się” zobaczymy niżej. Natomiast powołanie się przez autora na rzekome rozstrzygnięcia w 1589 r. trudno zweryfikować w źródłach (zresztą nie podanych)²⁸. Dalej Reder stwierdził, że „ta opcja Podlasian na rzecz Małopolski miała przede wszystkim podłoże prawne”, odnosząc się do przyjęcia prawa polskiego, a ich wejście „do Małopolski było tylko zakończeniem procesu wcześniej już rozpoczętego”²⁹. Uważam to za zbyt daleko idącą interpretację, co również pokrótce przedstawię w dalszej czę-

²⁶ J. Reder, *Wzrost znaczenia Lublina i jego położenie przesłanką umiejscowienia Trybunału Koronnego*, [w:] *400-lecie Utworzenia Trybunału Koronnego w Lublinie. Materiały z sesji naukowej z dnia 20 XI 1978 r.*, red. H. Groszyk, Lublin 1982, s. 51; idem *Podlasie. Z dziejów ustroju terytorialnego i nazewnictwa*, CzP-H, t. LI, 2004, z. 1, s. 47–73.

²⁷ Idem, *Podlasie*, s. 49, 52.

²⁸ Idem, *Wzrost znaczenia*, s. 51. Wśród konstytucji sejmu 1589 r. mogła to być skrótowa „Miejscsa sądom” (VL, t. II, s. 294), trudno jednak interpretować ją w oderwaniu od tej z 1578 r.

²⁹ J. Reder, *Wzrost znaczenia*, s. 51.

ści moich wywodów. Więcej racji miał natomiast Reder w innym stwierdzeniu, wprawdzie dość ogólnym i znów niestety pozbawionym ścisłych odniesień źródłowych:

Wejście woj. podlaskiego w skład Prowincji Małopolskiej było procesem trwającym dość długo; w każdym razie obejmowało lata siedemdziesiąte i osiemdziesiąte XVI w. Nie można znaleźć aktu, który jednorazowo to wprowadza lub tylko stwierdza stan istniejący³⁰.

W rzeczywistości sprawa przynależności Podlasia do jednej z dwóch prowincji Korony ważyła się jeszcze długo po jego przyłączeniu. Przez następnych osiem dekad (1569–1643/1649) wciąż silna była „opcja wielkopolska”.

II

Przywilej podlaski, jak nazywano wówczas akt wcielenia tego województwa do Korony z 1569 r., wspominał, że „przywrócono” je jako oderwaną część Mazowsza, a jego posłom i dygnitarzom wyznaczał miejsca między Mazurami³¹. Zapowiedziano też, że wysłannicy Podlasian na sejmy „temże obyczajem, jako in[ni] posłowie ziemscy województwa mazowieckiego, będą prowidowani”³². Nic dziwnego więc, że gdy wyznaczano na sejmie lubelskim lustratorów dóbr królewskich, Mazowsze i Podlasie stanowiło jedną z „prowincji” ich działalności³³.

Kładzenie nacisku na historyczne związki tych ziem miało też znaczenie propagandowe w obliczu spodziewanego niezadowolenia ze strony Litwinów. Wydaje się, że nie przywiązywano wówczas wagi do faktu, iż potwierdzając i rozszerzając w 1516 r. przywilej ziemi drohickiej na prawo polskie, Zygmunt I nakazał jej używać „praw i zwyczajów” ziemi krakowskiej. Zwłaszcza, że — jak zaznaczono w owym dokumencie — miało tak być tylko do czasu „porównania” (ujednolicenia)

³⁰ Ibidem, s. 57, przypis 26.

³¹ Vide *Diariusz lubelskiego sejmu unii rok 1569, Źródłopisma do dziejów Unii Korony Polskiej i W. X. Litewskiego*, cz. III, wyd. A. T. Dziąłyński, Poznań 1856, s. 77; także s. 80–81; *Dziennik Lublińskiego sejmu 1569 goda*, wyd. M. O. Kojalowicz, Sankt-Peterburg 1869, s. 128; Cf. J. Peleński, *Inkorporacja ukraińskich ziem dawnej Rusi do Korony w 1569 roku: ideologia i korzyści — próba nowego spojrzenia*, tłum. A. Maniowski, PH, t. LXV, 1974, z. 2, s. 248–251. Na Podlasie i jego związki z Mazowszem to „nowe spojrzenie” padło, jak sądzę, raczej z punktu widzenia ukraińskiego (co najmniej) etnocentryzmu, trudno zatem z nim dyskutować.

³² *Akta unii Polski z Litwą*, wyd. S. Kutrzeba, W. Semkowicz, Kraków 1932, s. 198, 203–204; także ibidem, s. 194; cf. J. A. Gierowski, *Sejmik Generalny Księstwa Mazowieckiego na tle ustroju sejmikowego Mazowsza*, Wrocław 1948, s. 23: „Ścisłejsze związki łączyły generalny sejmik mazowiecki z Podlasiem. Datują się one jeszcze od czasów sejmu lubelskiego, kiedy włączając Podlasie do Korony, upodobniono jego stosunki sejmikowe do mazowieckich”.

³³ VL, t. II, s. 97.

praw we wszystkich ziemiach Królestwa (Koronie)³⁴. Jednocześnie zaraz potem król dał szlachcie drohickiej możliwość apelacji „taką jak w ziemiach Mazowsza, a szczególnie w ziemi naszej płockiej”³⁵.

Włączenie w koronny system polityczny wiązało się także z przydzieleniem Podlasia do jednej z prowincji oraz odpowiedniego generału. Pierwszy pounijny sejm miał się zebrać już w kwietniu 1570 r. W nagłówku jednej z oblat instrukcji dla posłów królewskich na sejmiki przedsejmowe w charakterystyczny sposób zawężono jej zasięg terytorialny³⁶. Wspomniano mianowicie o Wielkopolsce³⁷, Księstwie Mazowieckim, Prusach oraz ziemiach podlaskich. Sądzę, że w ten sposób rozumiano wówczas granice prowincji wielkopolskiej. Jak słusznie zauważył wydawca *instructuarium* kancelarii koronnej Wojciech K r a w c z u k, „około-sejmowe” źródło tego typu „udziela odpowiedzi na wiele istotnych pytań, odbija ówczesny stan wiedzy o państwie. Już sam układ prowincji ukazuje pewną ich hierarchię”, przez co „odzwierciedla poglądy współczesnych w tej mierze”³⁸.

O sejmikach generalnych przedsejmowych z 1570 r. wiadomo niestety bardzo niewiele. Generały wielkopolski w Kole i pruski w Toruniu miały się zebrać 3 kwietnia, zaś małopolski w Nowym Mieście Korczynie już 20 marca³⁹. Znane źródła nie wspominają natomiast o generale mazowieckim w Warszawie, a w zachowanej instrukcji dla posłów ziemi zakroczymskiej brak wzmianki o tym zjeździe. Wobec tego nie sposób rozstrzygnąć, czy rzeczywiście się on odbył, a co za tym idzie także kwestii, czy przewidywano obecność na nim posłów podlaskich. Z pewnością za to

³⁴ Ibidem, t. I, s. 175: *Nihilominus in hoc moribus et consuetudinibus approbatis et approbandis Terrae Cracouien[sis] tamdiu, quoadusque omnes aliae consuetudines iudicariae universarum Terrarum Regni nostri [...] invicem coaquerentur.*

³⁵ Ibidem: *prout in Terris Masoviae, et praesertim, in Terra nostra Plocen[si]*. W dokumencie dla ziemi bielskiej z 1547 r. Zygmunt August nadał jej to samo prawo polskie, co drohickiej, już bez bliższej specyfikacji (ibidem, s. 288).

³⁶ AGAD, MK 107, s. 466: *Instructio nuntiis ad Conventus particulares in maiorem Poloniam, Ducatum Masoviae, in Prusiam et terras Podlachiae* (w księdze kanclerza Walentego Dembińskiego). Co ciekawe, owa wersja nie różni się bodaj niczym od tej w księdze podkanclerskiej Franciszka Krasieńskiego (AGAD, MK 108, k. 169v–177v), gdzie w nagłówku zapisano tylko: *Instructia na Seimiki powiatowe Roku MDLXX dana.*

³⁷ Wielkopolskę w sensie terytorialnym rozumiano w owym czasie wielorako. W największym zakresie jako województwa poznańskie i kaliskie, w pośrednim — z którym jak sądzę mamy tutaj do czynienia — dodając do tego województwa kujawskie oraz łęczyckie i sieradzkie, czasem także rawskie i płockie — na tym poziomie zaliczane też często do Mazowsza. *Notabene*, w 1570 r. Rawian wzywano na generał wielkopolski w Kole (AGAD, MK 107, s. 464–465). Wreszcie, najszerszej pojmowano Wielkopolskę jako prowincję w ramach dwudzielnego podziału Korony oraz — po 1569 r. — trójdzielnego Rzeczypospolitej (Wielkopolska, Małopolska i Wielkie Księstwo Litewskie).

³⁸ *Kancelaria koronna a sejm walny. Instructuarium*, oprac. i tłum. W. K r a w c z u k, Warszawa 1995, s. 8.

³⁹ Vide W. K o n o p c z y ń s k i, *Chronologia sejmów polskich*, Kraków 1948, s. 141; J. P i r o ż y ń s k i, *Sejm warszawski roku 1570*, Kraków 1972, s. 10, przypis 7.

spodziewano się Podlasian z wszystkich trzech ziem ponad półtora roku później⁴⁰, na sejmiku generalnym warszawskim 20 grudnia 1571. Jednakże nikt z ziemi bielskiej i mielnickiej się nie pojawił, a jedynym przedstawicielem Podlasia był Jan Bujno, sędzieja grodzki i zarazem poseł drohicki, choć — co charakterystyczne — na poprzedni sejm⁴¹. Mimo tak symbolicznej reprezentacji zaistniał precedens, zgodny z akcentowanym wielokrotnie od 1569 r. przekonaniem o silnych więziach łączących Podlasie z Mazowszem. Jak zobaczymy, po perturbacjach czasu bezkrólewki i wojen batoriańskich, doczeka się on kontynuacji⁴².

Dowód na istnienie przeświadczenia o przynależności województwa podlaskiego do szeroko rozumianej Wielkopolski można znaleźć w innym źródle z grudnia 1571 r. Jest to wypowiedź zarejestrowana w księgach grodzkich podczas rokowań sądowych w Brańsku. W dwóch sprawach o dawne długi między rodziną Mieńskich (wśród nich podstarościm grodzkim brańskim Marcinem) strona powodowa usilnie podkreślała w swej argumentacji fakt „przywrócenia” do Wielkopolski:

[*Minoris*]⁴³ *Poloniae, non autem in Maiori Polonia ad quam Terram [Ma]ioris Poloniae Terra Podlasensis est restituta, circa quam [...] consuetudines Terra Podlasensis est conservata, vigore restitutionis Anni 1569 iuxta quod statutum et consuetudinem maiori Poloniae petimus nos conservari*⁴⁴.

I nieco dalej:

To też przeciwko temu dokładając, iż ten statut nie ściąga się na ziemię podlaską, bo tylko to na inne części Korony, ale nie na Wielką Polskę, do której Podlasie jest restytuowano, gdzie król Zygmunt na prośbę i żądanie posłów Wielkiej Polski statut ten abrogował w *anni* 1519⁴⁵.

Podobne sformułowanie pojawiło się w księgach grodzkich brańskich w 1573 r., podczas procesu przed sądem kapturowym w głośnej podówczas w ziemi bielskiej sprawie zabójstwa ks. Marka Rostkowskiego, plebana z Wojen–Dąbrówki (dziś Dąbrówka Kościelna):

Stoi w tejsze konstytucji, iż to postanowiono było tylko do roku albo do drugiego Sejmu, i jeśliby na to wszystko rycerstwo zezwoliło, potym tylko na prośbę rycerstwa Małej Polski jest ponowiona, *in pristinum* przywrócona, czego dowodziem

⁴⁰ Pod informacją o sejmiku wypisano wszystkie ziemie województw mazowieckiego (10) oraz podlaskiego (3) w porządku hierarchicznym.

⁴¹ AGAD, Ks. gr. i ziem. warsz. 83, k. 14v–15; vide L. Kołankowski, *Posłowie sejmów Zygmunta Augusta*, „Reformacja w Polsce”, t. V, 1928, s. 136–138; *Posłowie ziemscy koronni*, s. 194–195, 202–203.

⁴² Vide J. A. Gierowski, *Sejmik Generalny*, s. 23.

⁴³ Ze względu na zły stan źródła (luki, wyblakłe pismo), początek zdania jest nieczytelny.

⁴⁴ AGAD, Ks. gr. bran. 5, k. 213v.

⁴⁵ Ibidem, k. 214. Informacje nt. statutów dość niecisłe, cf. VL, t. I, s. 175–177; vide A. Gąsiorowski, *Tak zwane prawo wieczności w dawnej Polsce*, CzP–H, t. XXII, 1970, z. 2, s. 53.

statutem *Sigismundi Augusti regis* 1550; a iż nie był to statut, jedno list jakiś Bodzanty biskupa, który jest przeciwny prawu pospolitemu; a iż tuteczna ziemia podlaska wedle praw i wolności zwyczajów Wielkiej Polski sprawuje się i ich używa, do której jestechny przywrócen i reintegrowani⁴⁶.

W przytoczonych fragmentach, jak widzimy, nie tylko dowodzi się „wielkopolskości” Podlasia od 1569 r., ale przeciwstawia ją Małopolsce i jej prawom. Trzeba zaznaczyć też, że choć wszystkie trzy sprawy zakończyły się złożeniem apelacji, w żadnej z nich nie podano jako przyczyny innej wykładni skutków przyłączenia do Korony.

Kolejną przesłanką przemawiającą za tym, że województwo podlaskie było wówczas uważane za część prowincji wielkopolskiej jest przyjęcie przezeń uchwał zjazdu kolskiego (1572), jak również to, że w samym tekście uniwersału przewidziano miejsce na skład podlaskich sądów kapturowych⁴⁷. O genezie zawiązania osobnej konfederacji województwa podlaskiego w 1573 r., już po konwokacji warszawskiej, w tym o motywacji wojewody Mikołaja Kiszki, piszę obszernie w innym miejscu⁴⁸. Należy zaznaczyć, że — podobnie jak w przypadku rozwiązań przyjętych przez Mazowszan podczas zjazdu pod Warszawą (między Zastowem a Grochowem) w grudniu 1572 r., w gruncie rzeczy była to raczej modyfikacja postanowień kolskich w odniesieniu do lokalnych potrzeb. Uchwalane w poszczególnych częściach Korony konfederacje (kaptury) różniły się od siebie także w warstwie „narracji historycznej”. Uniwersał kolski powoływał się na wzór konfederacji w Radomsku (1382), a za nim np. Mazowszanie, poczuwający się do wspólnoty z Wielkopolanami⁴⁹. Małopolanie za swój wzorzec przyjęli dawną uchwałę z Nowego Miasta Korczyna (1438), natomiast województwa ruskie i bełskie oraz ziemia chełmska — z Sądowej Wiszni (1436), obruszając się też potem za rzekomą usurpację władzy nad nimi przez Wielkopolan (!), co było chyba wynikiem pomyłki⁵⁰.

⁴⁶ Nacjonalnyj Istoriceskij Archiw Bielarusi [dalej NIAB Mińsk], f. 1708, 202, k. 396z–396zv, 397.

⁴⁷ *Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego*, t. I, cz. 1 [dalej: ASWPiK I/1], wyd. W. D o r z a c e k, Poznań 1957, s. 6; vide oblata w aktach grodzkich brańskich (tuż po uniwersale zjazdu w Kaskach) — NIAB Mińsk, f. 1744, 5, k. 216–220. Księgę błędnie przypisano do zbioru (fondu) „sąd ziemski bielski”.

⁴⁸ E. K a l i n o w s k i, *Aktywność polityczna szlachty podlaskiej podczas pierwszego bezkrólewia*, artykuł złożony do redakcji KH (publikacja planowana w 2016 r.).

⁴⁹ Vide AGAD, Ks. gr. i ziem. warsz. 84, k. 308. Cf. *Diariusz zjazdu w Kole za pierwszego bezkrólewia*, wyd. S. B o d n i a k, „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej”, 1929, z. 1, s. 90 (mowa kasztelana czerskiego Zygmunta Wolskiego). O relacjach wielkopolsko-mazowieckich pisał niedawno T. J u r e k, *Między Poznaniem a Czerskiem i Warszawą: geneza i początki mazowieckiej enklawy diecezji poznańskiej*, „Kronika miasta Poznania”, t. LXXX, 2012, z. 1, s. 27–41; idem, *Ziemia występku i zawiści. Stereotyp Mazowsza i Mazowszan w późnym średniowieczu*, ibidem, s. 54–69.

⁵⁰ Vide przypis 48 oraz E. D u b a s – U r w a n o w i c z, *Koronne zjazdy szlacheckie w dwóch pierwszych bezkrólewiach po śmierci Zygmunta Augusta*, Białystok 1998, s. 20, 27, 35.

Zdaniem Ewy Dubas–Urwanowicz wojewoda podlaski Mikołaj Kiszka był obecny na zjeździe senatorsko–szlacheckim Małopolan w Osieku. Sądzę jednak, że białostocka badaczka myli się w tej kwestii, gdyż jej opinia nie znajduje potwierdzenia w źródłach, na które się powołuje, podobnie jest w przypadku kasztelana ciechanowskiego Stanisława Bogackiego⁵¹.

Zbieranie się zjazdów trzech ziem podlaskich w Mielniku i Drohiczynie po śmierci Zygmunta Augusta oraz po ucieczce Henryka Walezego (1572–1575) rozluźniło zapewne ledwie co zadzierzgnięte związki z mazowieckim generałem. Przed wyznaczoną na 24 sierpnia 1574 konwokacją warszawską województwa wielkopolskie miały się zebrać na sejmiku generalnym w Kole, jednak o tym zjeździe wiadomo bardzo niewiele. Trudno zatem powiedzieć, czy przewidywano na nim obecność Mazurów i Podlasian, wiemy jednak, że frekwencja szlachty spoza województw poznańskiego i kaliskiego była rozczarowująco niska, nie podjęto też żadnych uchwał⁵². Posłowie podlascy przybyli do Warszawy dopiero 5 września, „powiadając, że nic nie wiedzieli o tej konwokacji i dla tego się tak opóźnili”, zatem najpewniej nie było ich także w Kole⁵³. Rok później (1575), po zjeździe stężyckim, a przed kolejną konwokacją warszawską, miały odbyć się zjazdy w ramach szeroko pojętych prowincji — Małopolski i Wielkopolski, jednak ten drugi w ogóle się nie zebrał⁵⁴.

Uniwersały Stefana Batorego z lat 1576⁵⁵ i 1577⁵⁶ dowodzą, że w obu przypadkach król sugerował Podlasianom przybycie na sejmik generalny wielkopolski

⁵¹ Cf. E. Dubas–Urwanowicz, *Koronne zjazdy*, s. 136, przypis 185. Brak ich podpisów pod przywołanym przez autorkę listem do Rad Wielkiego Księstwa Litewskiego (BPAN Kórnik 1537, k. 30–31v). Uważam też, że wzmianka o „panie cichowskim” w rękopisie Biblioteki Raczyńskich 196 (s. 351) dotyczyła raczej kasztelana czechowskiego czyli czchowskiego (był nim wówczas Stanisław Tamowski, vide *Urządnicy województwa sandomierskiego XVI–XVIII wieku*, oprac. K. Chłapowski, A. Falniowska–Gradowska, red. A. Gąsiorowski, Kórnik 1993, s. 37, nr 117) niż ciechanowskiego.

⁵² Ś. Orzelski, *Bezkrólewia*, t. II, s. 13; ASWPiK I/1, s. 19; E. Dubas–Urwanowicz, *Koronne zjazdy*, s. 166–168.

⁵³ Ś. Orzelski, *Bezkrólewia*, t. II, s. 33; cf. AGAD, Ks. gr. miel. 1, k. 68v: woj. podlaski M. Kiszka do szlachty mielnickiej, Rudka, 26 września 1574.

⁵⁴ Ś. Orzelski, *Bezkrólewia*, t. II, s. 172; o zasięgu terytorialnym zjazdu korczyńskiego — ibidem, s. 167. E. Dubas–Urwanowicz (*Koronne zjazdy*, s. 170, przypis 302) sugerując inną możliwość omyłkowo zinterpretowała list cesarza Maksymiliana II sprzed roku (!), vide *Wiadomości do dziejów polskich z Archiwum Prowincji Szląskiej*, wyd. A. Mosbach, Ostrów 1860, s. 97–102.

⁵⁵ AGAD, Ks. gr. miel. 1, k. 246–246v: uniwersał do szlachty mielnickiej, Warszawa 10 sierpnia 1576; obłata 21 sierpnia. Sejmik mielnicki zebrał się w terminie (5 września; ibidem, k. 257–257v), lecz w laudum nie wspomniano o żadnym z generałów. Szlachta ziemi bielskiej wiedziała o sejmie w Toruniu już co najmniej 10 września (NIAB Mińsk, f. 1706, k. 312v). Brak informacji o tutejszym sejmiku wynika zapewne z uszkodzenia źródła; nie ma o nim wzmianki też w wypisach Ignacego Kapicy Milewskiego, vide AN Kraków, ZZG 15, s. 27–32; 17, s. 181–204.

⁵⁶ AGAD, Ks. gr. bran. 7, k. 255–255v. Ze względu na bardzo zły stan zachowania źródło nie jest udostępniane, lecz odpowiedni passus przytoczył J. Siedlecki (*Sejmiki*, s. 243). Tuż po partykula-

w Kole. Niestety, pierwszy z tych zjazdów, sprzed sejmu toruńskiego, podzielił los kilku poprzednich, o których posiadamy tylko lakoniczne wzmianki źródłowe⁵⁷. Wiosną 1577 r. Batory zwołał zamiast sejmu sejmiki generalne, które miały przede wszystkim uchwalić podatki. Doszło wówczas do charakterystycznego „pęknięcia” wśród szlachty podlaskiej, bowiem ziemia bielska posłała swoich przedstawicieli do wielkopolskiego Koła, zaś najprawdopodobniej obie pozostałe — drohicza i mielnicka — do małopolskiego Nowego Miasta Korczyna⁵⁸. Co ciekawe, sejmik kolski upominał się o nieobecnych Prusaków i Mazurów, podkreślając ich przynależność do prowincji wielkopolskiej wraz z innymi województwami, które przybyły (a więc i z Podlasiem)⁵⁹.

Następne miesiące roku 1577 upłynęły w województwie podlaskim pod znakiem obrad nad kształtem sądów *ultima instantiae*. Pierwszy wspólny zjazd trzech ziem województwa w tej sprawie, o którym wspomina laudum następnego (Drohiczyn, 23 sierpnia), miał miejsce między końcem maja a połową sierpnia. Wnioskując po przebiegu drugiego, oba nie powzięły wiążących postanowień z powodu niewielkiej frekwencji. Dopiero trzeci, zwołany na 9 września uchwalił przyłączenie się Podlasian do sądu *ultima instantiae* dwóch województw małopolskich: sąsiedniego lubelskiego oraz sandomierskiego⁶⁰. W tekście postanowienia odnotowano, że współpracę podjęto, aby „dla większej uczciwości i powagi tak zacnej sprawy” sądzić się nie tylko sami między sobą, ale wraz z innymi. Nieco dalej wskazano Lublin jako miejsce sądenia spraw podlaskich „dla [bliskiej — E.K.] odległości [od] województwa naszego”⁶¹. Wydaje się, że właśnie przede wszystkim ten ostatni czynnik, a także wspomniana wyżej obecność części posłów

---

z rzu brańskim zwołanym na 24 kwietnia 1576 uniwersał wspomina datę generału kolskiego. Analogicznie dla ziemi warszawskiej na drugim miejscu umieszczony był mazowiecki, vide AGAD, Ks. gr. i ziem. warsz. 92, k. 306; druk: *Źródła dziejowe* [dalej: *Źr. Dz.*], t. IV, *Początki panowania w Polsce Stefana Batorego 1575–1577 r.: listy, uniwersały, instrukcje*, wyd. A. P a w i ń s k i, Warszawa 1877, s. 103–105).

⁵⁷ Vide ASWPiK I/1, s. 27–28.

⁵⁸ Wysłannikami ziemi bielskiej do Koła byli Teofil Brzozowski i Abraham Wiszowaty, zaś poborcą wybrano Sebastiana Brzozowskiego, syna tego pierwszego. W Korczynie poborcą drohiczkim i mielnickim obrano Arnolfa Hlebowicza. Poszczególne ziemie posługiwały się różnymi uniwersałami poborowymi; vide ASWPiK I/1, s. 29–32; *Akta sejmikowe województwa krakowskiego*, wyd. S. K u t r z e b a, t. I [dalej: ASWK I], Kraków 1932, s. 72, 75; AGAD, Ks. gr. bran. 7, k. 258–258v, 592; Ks. gr. miel. 1, k. 370–370v; AN Kraków, ZZG 17, s. 224.

⁵⁹ ASWPiK I/1, s. 32, 36. Instrukcja królewska nie przewidywała obecności Mazurów w Kole, składając im sejmiki: partykularny i generalny na 14 i 15 maja; AGAD, Ks. gr. i ziem. warsz. 92, k. 306–306v.

⁶⁰ AGAD, Ks. gr. miel. 1, k. 407–407v, 410v–414; BPAN/PAU Kraków 8355, TP 38, 2, k. 1–9.

⁶¹ Myli się zatem J. G e r e s z (*Sejmiki ziemskie na Podlasiu w I Rzeczypospolitej*, [w:] *Tradycje i współczesność samorządu terytorialnego na południowym Podlasiu*, red. R. D m o w s k i, P. M a t u s a k, Siedlce 2002, s. 17–18) pisząc o rzekomym oporze Podlasian przed odbywaniem sądów w Lublinie w 1581 r. właśnie ze względu na odległość. Błąd wynika z pomylenia Podola z Podlasiem

z Podlasia na ostatnim generale małopolskim zaważyły najbardziej na tej decyzji. Przyłączenie się Podlasia do wspólnego sądu *ultimae instantiae* zaaprobowaly sejmiki lubelski i opatowski, a lauda to stwierdzające wciągnięto wzajemnie do ksiąg grodzkich. Najbliższa sesja sądu trzech województw miała rozpocząć się 8 listopada, nie wiadomo jednak, czy doszła do skutku⁶².

W listopadzie 1577 r. Batory zapowiedział sejm walny na 14 stycznia następnego roku oraz sejmiki partykularne i generalne w grudniu. Ówczesny skrypt kancelaryjny zawierający daty i miejsca poszczególnych zgromadzeń podzielił województwa koronne pomiędzy trzy generały, odpowiadające Wielkopolsce, Małopolsce i Mazowszu: kolski, korczyński i warszawski. Miały one zebrać się w tym samym dniu, tj. 21 grudnia. Województwo podlaskie, podobnie jak rawskie i plockie, zaliczono do Wielkopolski, gdzie partykularze wyznaczono na 5 grudnia. W województwie mazowieckim datę większości sejmików (prócz warszawskiego, tradycyjnie odbywanego w przeddzień generału) ustalono natomiast na 14 grudnia⁶³. Tymczasem w praktyce sejmiki brański i mielnicki na Podlasiu, mimo wyznaczonego wcześniejszego terminu, odbyły się ze znacznym opóźnieniem, odpowiednio 16 i 18 grudnia. Laudum tego drugiego za powód podało spóźnione dotarcie listów królewskich⁶⁴. Można sądzić, że podobnie było w przypadku ziemi bielskiej i — być może — drohickiej. W tej sytuacji Podlasianie zdążyć mogli już tylko na generał do Warszawy⁶⁵. Sądzę, że ta okoliczność wpłynęła na fakt, że wkrótce powrócono do pomysłu wspólnych obrad województw mazowieckiego i podlaskiego.

Na sejmie 1578 r. miało miejsce powołanie Trybunału Koronnego. W tekście konstytucji „Miejsca sądom” podzielono Koronę (z wyłączeniem Prus Królewskich) według kryterium prowincjonalnego, z zachowaniem tradycyjnej precedencji. Podlasie znalazło się wśród województw podlegających trybunałowi w Lublinie w Małej Polsce — jako ostatnie, co nie było bez znaczenia, a podkreślało swoistą

---

w tekście diariusza sejmu 1581 r., vide *Sprawy wojenne króla Stefana Batorego*, wyd. ks. I. P o l k o w s k i, Kraków 1887, s. 323.

⁶² Nie pisze o niej W. Ś l a d k o w s k i (*Sąd „ultimae instantiae” trzech województw: sandomierskiego, lubelskiego i podlaskiego 1574–1577*, „Rocznik Lubelski”, t. III, 1960, s. 37–50). Artykuł ten, chociaż wartościowy, nie jest wolny od błędów. Oblaty laudów Lublinian i Sandomierzan w Brańsku — vide AGAD, Ks. gr. bran. 7, k. 697–698v. Można sądzić, że podobnie postąpiły urzędy grodzkie w Drohiczyńcu i Mielniku. Z podobnych pobudek laudum drohiczyńskie wpisano do ksiąg grodzkich lubelskich (vide poprzedni przypis). Wbrew temu, co pisał W. Ś l a d k o w s k i (op. cit., s. 43, przypis 26), brak tekstu uchwały wśród wypisów sandomierskich Pawińskiego (BPAU/PAN Kraków 8338).

⁶³ *Designatio locorum et dierum pro conventibus particulares*, Malbork, 9 listopada 1577, [w:] *Źr. Dz.*, t. IV, s. 639–640 (dokument pochodzi z MK, LL 39, k. 263v–264).

⁶⁴ AGAD, Ks. gr. bran. 7, k. 876 (cyt. za: J. S i e d l e c k i, *Sejmiki*, s. 243); Ks. gr. miel. 1, k. 462v–463.

⁶⁵ O ówczesnym sejmiku w Kole vide ASWPiK I/1, s. 36.

wyjątkowość tego rozwiązania⁶⁶. Podlasianie zdecydowali się na to miejsce przede wszystkim z chęci utrzymania porozumienia sprzed kilku miesięcy zawartego ze szlachtą lubelską i sandomierską. Jeszcze raz odegrał rolę także pragmatyzm — do Lublina było po prostu dużo bliżej niż do Piotrkowa. Dla rycerstwa podlaskiego, wśród którego większość stanowiła drobna szlachta cząstkowa, której nie stać było na dalekie i długotrwałe wojaże, był to argument nie do przecenienia. Nie równało się to automatycznemu wcieleniu do prowincji małopolskiej, albowiem już w uniwersale poborowym tego samego sejmu województwo podlaskie wraz z mazowieckim, płockim i rawskim zaliczono do Wielkiej Polski, ustanawiając wszystkim czterem wspólnego szafarza⁶⁷.

Jak wspomniano wyżej, opóźnienia w dotarciu królewskich uniwersałów przedsejmowych pod koniec roku 1577 mocno poirytowały Podlasiów, szczególnie wrażliwych na punkcie równości z inną „bracją” z racji niedawnego „przywrócenia” do Korony i przewagi elementu drobnoszlacheckiego. Najoczywistszym remedium na to było dołączenie do generału odbywanego przez Mazurów w Warszawie. Instruktarz kancelaryjny powstały niedługo po sejmie 1581 r.⁶⁸ wspominał, że taki postulat wysłannicy województwa podlaskiego przedstawili *in proximis comitiis* („na poprzednim sejmie”). Nie udało mi się odnaleźć listów przedsejmowych skierowanych na Podlasie w 1579 r.⁶⁹, jednakże analogiczne pismo do ziemi warszawskiej wyznaczało datę generału mazowieckiego na 3 listopada, zaś sejmik brański — jak zaznaczono w źródle, zgodnie z królewskimi mandatami — odbył się 26 października⁷⁰. Tych niespełna dziesięć dni różnicy między sejmikami

⁶⁶ Jedynie miejsce woj. płockiego po a nie przed Mazowszem zaburza ten porządek, jednak mogło tu dojść do prostej, niewychwyconej w druku pomyłki; vide VL, t. II, s. 184; *Constitucje seymu walnego warszawskiego, roku Bożego 1578*, [Kraków ok. 1578], s. nlb 6.

⁶⁷ *Ibidem*, s. 197. Został nim starosta liwski Stanisław Radzyński, podobnie było na następnym sejmie 1579–1580; *ibidem*, s. 204.

⁶⁸ BJ 114, k. 11v, a także k. 1v. W. K r a w c z u k (*Kancelaria Koronna*, s. 6–7) błędnie datował go na przełom lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych XVI w. Nie jest też z pewnością, jak twierdził ów badacz, identyczny z egzemplarzem z lat trzydziestych XVII w., choć na pewno z niego obficie czerpał. W kwestii datacji rozstrzygającym jest fakt uwzględnienia konstytucji roku 1581 o sejmikach księstw oświęcimskiego i zatorskiego, a także cytowany list Batorego na sejmiki po zdobyciu Połocka (BJ 114, k. 1v, 6v; vide VL, t. II, s. 208).

⁶⁹ Listy te wyszły z kancelarii 25–26 września 1579 z litewskiego Braśławia (vide ASWPiK I/1, s. 36; ASWK I, s. 94 — prawdopodobnie z pomyłką datą). Ich oblaty nie udało mi się odnaleźć ani w brańskiej księdze relacji (NIAB Mińsk, f. 1706, 13), ani w mielnickiej (AGAD, Ks. gr. miel. 2), odpowiednia zaś drohicka (AGAD, Ks. gr. droh., seria II, 7) ze względu na jej fatalny stan nie jest udostępniana. W inwentarzu AGAD nie odnotowano tego dokumentu, wspomniano jednak wpisanie w Drohiczynie uniwersału do dzierzawców dóbr stołowych datowanego 26 września właśnie z Braśławia (*ibidem*, k. 83–83v), komornik królewski z podobnymi mandatami był także w ziemi bielskiej, już przed 10 października (NIAB Mińsk, f. 1706, 13, k. 482v).

⁷⁰ AGAD, Ks. gr. warsz. don. 1, k. 159–159v; sejmik w Brańsku — NIAB Mińsk, f. 1706, 13, k. 530.

partykularnymi podlaskimi a warszawskim generalnym było warunkiem zawartym we wspomnianym instruktarzu kancelarii⁷¹. Na tej podstawie można więc chyba przyjąć, że przyłączenie się do obradujących w Warszawie Mazurów zaproponowano już podczas sejmiku roku 1578.

Uniwersały (grudzień 1580) przed kolejnym sejmem bezsprzecznie wzywały Podlasię do stawienia się na najbliższy generał mazowiecki w Warszawie (styczeń 1581)⁷². Z uwagi na niedostatek materiału źródłowego nie wiadomo jednak, czy tam wówczas dotarli. Ich udział w takowym sejmiku jest potwierdzony dopiero w styczniu 1582 r.⁷³

Określenie miejsca Podlasia na mapie Korony (i jego zmiany) oddają dobrze postanowienia sejmowe, nieraz wspominające o wyborze rozmaitych komisji i deputacji według kryterium (jak również parytetu) prowincji. Nielatwym do interpretacji przypadkiem jest konfederacja generalna z 1587 r. Jako deputatów kwarcianych do Rawy (pkt. 19) z ramienia Izby obrano wówczas Stanisława Uchańskiego, marszałka poselskiego oraz Andrzeja Jałbrzyka Wyszyńskiego, posła ziemi drohickiej⁷⁴. Sposób zapisu stwarza pewną wątpliwość, lecz po koronacji (1588) ów drugi znów został powołany do deputacji, obok Wielkopolanina Naramowskiego⁷⁵. Ten sam Wyszyński w 1580 r. był wielkopolskim deputatem

⁷¹ BJ 114, k. 1–1v, 12 (*quoniam paulo longius abest*), 16. W znanych nam późniejszych uniwersałach do ziemi bielskiej daty owych sejmików były to odpowiednio: 5 i 12 stycznia 1581 oraz 29 grudnia 1581 i 7 stycznia 1582 (patrz niżej).

⁷² Notatka o dostarczeniu go do Brańska vide NIAB Mińsk, f. 1708, 7, k. 235. Podobnie było rok później, cf. ibidem, 205, k. 444–444v (Brańsk); AGAD, Ks. gr. miel. 3, k. 387v–388v (Mielnik, list do miejscowego starosty Wojciecha Sawickiego).

⁷³ AGAD, Ks. gr. warsz. don. 6, k. 135–139, 739–743; vide J. A. G i e r o w s k i, *Sejmik Generalny*, s. 23, 185.

⁷⁴ NIAB Mińsk, f. 1706, 11, k. 172v. Dotychczas uważany był błędnie za posła ziemi bielskiej: J. S i e d l e c k i, *Sejmiki*, s. 264; *Posłowie ziemscy koronni*, s. 298.

⁷⁵ Vide oblata warszawska AGAD, Ks. gr. warsz. don. 11, k. 1270v; oblata brańska NIAB Mińsk, f. 1706, 11, k. 176; druki ze zbiorów BOss., XVI.F.4422 adl., XVI.Qu.4393, k. Bv; cf. VL, t. II, s. 231; VC, t. II, vol. 2, s. 24. Wersje drukowane opierają się na tej pierwszej oblacie, lecz interpunkcja pochodzi od wydawców. *Notabene*, z senatorów w tejsze deputacji zapisano najpierw Małopolanina. Nie udało mi się ustalić, które województwo (i prowincję) reprezentował Uchański. Nie był posłem płockim, przeczy temu bowiem uchwała tego sejmiku: vide BPAU/PAN Kraków 8336, TP 19, k. 66–66v; cf. *Posłowie ziemscy koronni*, s. 294–295. Nie było go również na generale mazowieckim (brakowało tam pięciu posłów: po jednym z ziem liwskiej, czerskiej i zakroczymskiej oraz dwóch wyszogrodzkich; AGAD, Ks. gr. warsz. don. 11, k. 974). Możliwe jednak, że tak jak na elekcji posłował z Rawskiego, którego uchwał nie znamy. Zaburzenie parytetu mogło być wynikiem prostej pomyłki lub burzliwego przebiegu konwokacji. Uchański znalazł się np. na jej początku w dwuosobowej deputacji posłów do senatu obok Stanisława Czarnkowskiego, niewątpliwie posła wielkopolskiego; vide *Dyjarjusze sejmowe R. 1587. Sejmy konwokacyjny i elekcyjny*, wyd. A. S o k o ł o w s k i, SRP, t. XI, Kraków 1887, s. 3n., 171; E. O p a l i Ń s k i, *Sejm srebrnego wieku, 1587–1652*, Warszawa 2001, s. 124–125; cf. VC, t. II, vol. 2, s. 76; *Posłowie ziemscy koronni*, s. 300 (sejm koronacyjny 1587–1588).

do Rawy, również na sejmach z lat 1603 i 1607 przedstawiciele Podlasia Adam Olędzki i Balcer Wyszowski zostali zaliczeni do Wielkopolan, podobnie jak wojewódzic podlaski Andrzej Wodyński w konfederacji generalnej z roku 1632⁷⁶. Także *Instructuarium* kancelaryjne powstałe po 1636 r. (wydane przez Krawczuka), przy zachowaniu pewnej odrębności Mazowsza i Podlasia oraz Prus w ramach szerszej prowincji wielkopolskiej, traktowało te ziemie jako jej części składowe⁷⁷. Podano tu nawet nieprawdziwą wiadomość, że względem „sądów trybunalskich, województwo mazowieckie i Podlasie przynależą do zwyczaju Wielkopolski”⁷⁸. Tymczasem konstytucja z 1578 r. stwierdzała inaczej, a w ślad za nią, ze względu na miejsce odbywania sądów ostatniej instancji, utożsamienie prowincji koronnych z Trybunałami znalazło się w konstytucjach „Naznaczenie zapłaty żołnierzy” (1614) oraz „Sposób pospolitego ruszenia” (1621). Pierwsza z nich była jednak regulacją o znaczeniu doraźnym⁷⁹. Dużo większy wpływ na kształtowanie świadomości szlachty miała druga ze wspomnianych konstytucji, regulująca bardzo istotny dla niej problem służby wojskowej w pospolitym ruszeniu⁸⁰, z tego względu też z pewnością znacznie częściej sięgano do jej tekstu.

Z osobą wojewodzica Wodyńskiego wiąże się sytuacja z sejmu 1643 r., tyleż przełomowa, co niejednoznaczna. Oto bowiem on sam, wówczas już łowczy podlaski, został komisarzem do poboru indukty oraz do oszacowania towarów (*pretia rerum*) z Wielkopolski, natomiast deputatem do Rawy — z Małopolski⁸¹. Źródła

⁷⁶ VL, t. II, s. 205, 432, 439; t. III, s. 348; NIAB Mińsk, f. 1708, 20, k. 462 (kwit z kwarty dla starosty drohickiego M. Kiszki).

⁷⁷ *Kancelaria Koronna*, s. 13, 53, 60–62, 95, 101–102 (na liście starostw grodowych Wielkopolski omyłkowo pominięto tu brańskie).

⁷⁸ *Ibidem*, s. 76; w wersji łacińskiej (s. 28): *Caeterum palatinatus Masoviae et Podlachiae quantum ad judicia tribunalitia spectat, pertinent ad Maioris Poloniae consuetudinem*.

⁷⁹ VL, t. III, s. 119: „A do tego, iż ci żołnierze rożno stanowiska swe mają, jedni w Małej Polsce, którym się zapłata we Lwowie naznacza z pewnych Woiewodztw Małej Polski, które się w Lublinie sądzą; [...]. A żołnierzom Smoleńskim, którym się zapłata w Bydgoszczy naznacza, z poborów Woiewodztw Wielgopolskich pokazuje się”. Vide również Lwowska nacjonalna naukowa biblioteka Ukrainy imeni W. Stefanyka, f. 5, 175, k. 56v: Sposób wypłacenia się konfederatom (woj. podlaskie zaliczone do Małopolski). Sytuacja Podlasia była wówczas o tyle dwuznaczna, że nie było tam wojsk konfederacji wojska stołecznego, lecz do końca 1613 r. okupowali je konfederaci brzescy („sapieżyńscy”), a od początku 1614 r. — smoleńscy; cf. S. M a s k i e w i c z, *Pamiętnik*, [w:] *Pamiętniki Samuela i Bogusława Kazimierza Maskiewiczów*, oprac. A. S a j k o w s k i, Wrocław 1961, s. 183 (o „ustąpieniu” Wielkopolski konfederatom smoleńskim); AGAD, Ks. gr. bran. 18, k. 605v i n. (liczne świadectwa obecności „smoleńszczyzn” w z. bielskiej); vide J. S i e d l e c k i, *Konfederaci w Brańsku w latach 1613–1614*, „Białostoczczyzna”, z. 3–4, 1988, s. 7–9.

⁸⁰ VL, t. III, s. 200: „kto z Woiewodztw do Wielkiej Polski należących, do Trybunału Piotrkowskiego; a kto z Woiewodztw Małopolskich, do Trybunału Lubelskiego”.

⁸¹ *Ibidem*, t. IV, s. 35, 36, 39. Ostatecznie Wodyński nie stawiał się na obrady połączonej komisji *pretiis rerum et inductis* w Warszawie (*ibidem*, s. 39–43).

sejmowe z lat późniejszych — 1649, 1653, 1658 — konsekwentnie już umieszczają Podlasian po stronie małopolskiej⁸².

Pisma z XVI i XVII w. przedstawiały strukturę terytorialną Rzeczypospolitej i Korony w sposób zróżnicowany. Poglądy na temat Podlasia Marcina Kromera (1577) oraz Macieja Strykowskiego (1582) omówiła we wspomnianej wyżej pracy Anna Kołodziejczyk⁸³. Trzeba jednak dodać, że Kromer, choć dzielił Polskę (Koronę) na mniejsze regiony, miał przy tym oczywiście (jako senator) świadomość szerszego rozumienia prowincji, czego dowodzi ustęp o Sieradzkim, Łęczyckim i Rawskim: „Niekiedy trzy te województwa razem z Kujawami, a nawet i Mazowszem, zaliczane są do Wielkopolski, podobnie jak Ruś i Podole — do Małopolski”⁸⁴. W pracy Aleksandra Gwagnina (1578), powstałej w znacznej mierze przy udziale Strykowskiego, Podlasie zostało opisane tuż za Mazowszem, co — jak sądzę — oddawało przekonanie o silnych związkach tych ziem⁸⁵. Bartosz Paprocki (1584) w opisie herbów ziemskich Rzeczypospolitej tereny przyłączone do Korony w 1569 r., w tym Podlasie, ujął jeszcze wśród województw Wielkiego Księstwa Litewskiego⁸⁶. Natomiast w kronice Marcina i Joachima Bielskich (1597) Podlasie, Wołyń i Kijów są potraktowane łącznie⁸⁷, zapewne jako „nabytki” koronne. Warto też zauważyć, że o ile w wydaniu statutów Jana Herburt (1570) umiejscowienie przywileju podlaskiego nie miało większego znaczenia, podobnie jak u Stanisława Sarnickiego⁸⁸, to w popularnych statutach Jana Januszowskiego (1600) „Podlasze” było rozdziałem (tytułem) części drugiej ksiąg siódmych, zatytułowanej „Ruskie Księstwo”, podczas gdy „Mazowieckie Księstwo” stanowiło

⁸² Ibidem, s. 129, 183, 257.

⁸³ Vide przypis 16.

⁸⁴ M. Kromer, *Polska: czyli O położeniu, ludności, obyczajach, urzędach i sprawach publicznych Królestwa Polskiego księgi dwie*, tłum. S. Kazikowski, oprac. R. Marchwiński, Olsztyn 1977, s. 22; idem, *Polonia sive de situ, populis, moribus, magistratibus et Republica regni Polonici libri duo*, Coloniae 1577, s. 14.

⁸⁵ A. Gwagnin, *Sarmatiae Europae descriptio*, Cracoviae 1578, k. 69–70. Opisując położenie Mazowsza autor podał, że na wschodzie graniczy z Litwą (ibidem, k. 67), jednak równie dobrze może to się odnosić do sytuacji przed, jak i po 1569 r. Powtórzono to w rozszerzonej polskiej wersji (idem, *Kronika Sarmacyey Europejskiej*, Kraków 1611, s. 258). Co ciekawe, Podlasie składać się miało tylko z dwóch ziem: bielskiej i drohickiej, w skład której wchodziło terytorium mielnickiej. Jego herb na rycinie przedstawiała Pogoń, lecz w pierwotnym łacińskim opisie wspomniano o dodaniu tarczy z orłem białym (k. 70: *ex alia vero parte aquilam albam in campo rubeo gestat postquam Regno Poloniae est incorporata*), co pominięto w 1611 r. (s. 262). W obu wydaniach tak samo podano jednak wygląd chorągwi drohickiej z Orłem i Pogonią podczas pogrzebu Zygmunta Augusta (1578 — k. 48v; 1611 — s. 169).

⁸⁶ B. Paprocki, *Herby rycerstwa polskiego*, Kraków 1584, s. 717–719.

⁸⁷ M. Bielski, J. Bielski, *Kronika polska*, Kraków 1597, s. 4–9.

⁸⁸ *Statuta y przywileie koronne*, wyd. J. Herburt, Kraków 1570, s. 780–787; *Statuta y metrika przywileiow koronnych*, wyd. S. Sarnicki, Kraków 1594, s. 1030–1044, 1197–1200.

część czwartą⁸⁹. Jest to o tyle istotne, że w staropolskim „trójpodziale” Ruś uważana była za część Małopolski (choć sam Januszowski dzielił Rzeczpospolitą na osiem prowincji)⁹⁰.

Prócz wznowienia i rozszerzenia kroniki Gwagnina w języku polskim (1611), do połowy XVII w. najważniejszym z punktu widzenia interesującego nas zagadnienia dziełem była łacińska „Polonia” Szymona Starowolskiego. W pracy tej, wydanej po raz pierwszy w 1632 i wznowionej z uzupełnieniami w 1652 r. jej autor pisał, że Podlasie jest „ostatnim prowincji mazowieckiej województwem”⁹¹. Popularność tej książki, adresowanej zresztą do czytelnika zagranicznego, miała wpływ na późniejsze opisy Rzeczypospolitej⁹², a także na jej przedstawienia przez zachodnich kartografów (druga połowa XVII — początek XVIII w.), zwłaszcza francuskich.

W drugiej połowie XVII w. najważniejszymi autorami z punktu widzenia badanej tutaj problematyki byli Mikołaj Chwałkowski i Christoph Hartknoch. Pierwszy z nich (1676) korzystał najprawdopodobniej z cytowanego wcześniej instruktarza kancelaryjnego z czasów Władysława IV, bowiem ujął Podlasie wraz z jego sejmikami w składzie prowincji wielkopolskiej⁹³. Kilka sposobów podziału ziem Rzeczypospolitej omówił natomiast w swym dziele (1678) Hartknoch, rozróżniając poglądy Kromera i Starowolskiego oraz trzy „wielkie” prowincje, wśród których województwo podlaskie przyporządkował małopolskiej⁹⁴. Niedługo później wyszła drukiem rozszerzona wersja pracy Chwałkowskiego (1684), na co niebawem odpowiedział Hartknoch w wydanych anonimowo obszernych doń komentarzach (1685). W kwestii przynależności Podlasia Chwałkowski tym razem nie był konsekwentny — co wytknął mu adwersarz — gdyż prócz powtórzenia

⁸⁹ *Statuta, prawa y constitucie*, s. 824–837, 974–995.

⁹⁰ *Ibidem*, k. nlb [****II 1]. Były to: Wielkopolska, Małopolska, Wielkie Księstwo Litewskie, Ruś, Prusy, Mazowsze, Żmudź, Pomorze oraz Inflanty.

⁹¹ S. Starowolski, *Polska albo opisanie położenia Królestwa Polskiego*, tłum. A. Piśkardło, Kraków 1976, s. 115; idem, *Polonia, nunc denuo recognita et aucta*, Dantisci 1652, s. 201. Do Mazowsza autor zaliczał prócz województw mazowieckiego, płockiego i podlaskiego także ziemię dobrzyńską, natomiast woj. rawskie uważał za część Wielkopolski. Cytowany fragment dzieła Starowolskiego zainspirował mnie do podjęcia dalszych badań nad tą problematyką, vide E. Kalinowski, *Strachy na Lachy — na Podlasiu: szlachta ziemi bielskiej w walce z powstaniem Chmielnickiego (1648–1649)*, PH, t. CV, 2014, z. 1, s. 21.

⁹² Np. A. Gudicanus, *Polonia sive nova Regni Poloniae, in Aquila, ejusdem Regni insigni, descriptio et chorographia...*, Coloniae 1658, s. 26n.; A. Cellarius, *Regni Poloniae, Magnique Ducatus Lituaniae omniumque regionum juri polonico subjectorum novissima descriptio*, Amstelodami 1659, s. 588n.

⁹³ M. Chwałkowski, *Regni Poloniae Jus Publicum ex statutis ac constitutionibus depromptum*, Regiomonti 1676, s. 100–102. Dalej opisał ziemie Rzeczypospolitej w porządku ich umiejscowienia w tytulaturze królewskiej (o Podlasiu vide *ibidem*, s. 198).

⁹⁴ Ch. Hartknoch, *Respublica Polonica duobus libris illustrata...*, Francofurti & Lipsiæ 1678, s. 146–152 („De variis Poloniae divisionibus”).

poprzednich wiadomości, w innym miejscu umieścił je już pośród województw Małopolski⁹⁵. Warto przytoczyć tutaj fragment tego komentarza Hartknocha:

Notandum autem est, Palatinatum Podlachiae politice consideratum cum omnibus suis districtibus non nisi ad Minorem Poloniam pertinere, ut hoc ex pluribus probari potest constitutionibus. Ubicunque enim aliqui ex gentibus ad varia negotia tractanda delegantur, semper Podlachia Minori Poloniae accensetur. Ratione judiciorum quoque pertinet ad tribunal[em] Minoris Poloniae. Quod autem in quibusdam Podlachia Majori Poloniae adjicitur, hoc sit propterea, quoniam Podlachia pars quondam fuerat Masoviae, et usque ad Prusiam quoque se versus septentrionem extendit⁹⁶.

Tak więc niemiecki uczonej oparł się na znajomości Trybunału i konstytucjach wyznaczających deputacje, zapewne z lat sobie współczesnych, czyli już po „przełomie” 1643 r., o czym była mowa wyżej. Źródło przeciwnych poglądów upatrywał natomiast w historycznych związkach Podlasia z Mazowszem oraz w jego położeniu.

Do opisów Rzeczypospolitej sięgali wówczas chętnie kartografowie, niejednokrotnie otwarcie powołujący się na Starowolskiego i Hartknocha. I tak na niektórych wydaniach map Nicolasa i Guillaume’a Sanson de Abbeville, Podlasie stanowiło część Mazowsza⁹⁷ albo część prowincji wielkopolskiej⁹⁸. Przynależność województwa podlaskiego do Wielkopolski zaznaczono także na mapach Rzeczypospolitej Jeana Baptiste’a Nolin⁹⁹ oraz na mapie państw nadbałtyckich Nicolasa

⁹⁵ M. Chwałowski, *Regni Poloniae Jus Publicum*, Regiomonti 1684, s. 178, 472–473 (sejmiki — Wielkopolska); s. 454–455 (sądy ziemskie — Małopolska); [Ch. Hartknoch], *Exercitatio ad generosi Domini Nicolai Chwalkovii Jus publicum Regni Poloniae, in qua de multis rebus ad Rempubl. Poloniam pertinentibus candidè et modè disputatur*, b.m.w. 1685, s. 62 (*districtus tres Palatinatus Podlachiae [...] reducit ad Majorem Poloniam, quos tamen antea pag. 454, retulit ad Minorem Poloniam, neque tamen vel uno verbo indicat, cur hoc ita fiat*), 84.

⁹⁶ [Ch. Hartknoch], *Exercitatio*, s. 84.

⁹⁷ Muzeum Polskie w Rapperswilu, *Cartographia Rapperswiliana Polonorum* [dalej: MP Rapperswil, CRP] 00568–11901, *Masovie Duché et Polaquie; ou sont les Palatinats de Czersk, Bielsk, et Plocsko par le Sr. Sanson d’Abbeville...*, 1:80 000, Paris 1665. Wszystkie mapy ze zbiorów rapperswilskich zostały wykorzystane za pośrednictwem skanów ze strony: <http://mapy.muzeum-polskie.org/katalog-map-crp.html> [dostęp: 7 kwietnia 2015]. O dawnych mapach Rzeczypospolitej vide również M. Dworatschek, *Polska w dawnej kartografii. Historyczne ziemie polskie na mapach do początku XIX wieku w zbiorach Ossolineum*, Wrocław 2008.

⁹⁸ MP Rapperswil, CRP 00277–11444, *Estats de la Couronne de Pologne subdivisés suivant l’estendue des Palatinats par le Sr. Sanson... dédié au Roy par... Hubert Jaillot...*, 1:2 500 000, Paris 1708.

⁹⁹ MP Rapperswil, CRP 00349–36844, *Le Royaume de Pologne comprenant les Etats de Pologne et de Lithuanie, divizez en Provinces et subdivizez en Palatinats selon les memoires de Starovolsk, de Hartknoch, et de plusieurs autres augmenté et reveu par le Sr. de Tillemont... par... J.B. Nolin*, 1:2 500 000, Paris 1697; CRP 00128–04967, *Carte des Estats de Pologne dressée sur les dernières observations et les memories les plus nouveaux par J.B. Nolin...*, 1:10 000 000, b.m., b.d. [dołączona do francuskiego tłumaczenia jednego z dzieł Samuela Pufendorfa].

de Fer¹⁰⁰. Kwestię tę skorygowano w pierwszej połowie XVIII w., w późniejszych pracach tego ostatniego i Guillaume’a de l’Isle¹⁰¹, umieszczając Podlasie już w granicach Małopolski.

III

W ciągu XVIII w. ostatecznie zatarła się pamięć o dawnych związkach województwa podlaskiego z Wielkopolską. Główną tego przyczyną była najpewniej po prostu bieżąca praktyka sejmowa¹⁰². Otwartym pozostaje pytanie, dlaczego właśnie na sejmie roku 1643 i później, za panowania Jana Kazimierza, doszło do ostatecznego „przejęcia” Podlasia do Małopolski. Wymaga to osobnych badań, do których — być może — zainspiruje badaczy niniejszy szkic. Z pewnością niebagatelne znaczenie miało kilka dekad uczęszczania do trybunału prowincji małopolskiej w Lublinie. Wobec zachowania najważniejszego komponentu „wielkopolskości”, tj. ścisłych związków politycznych z Mazowszem (generał warszawski), następne pokolenia podlaskich aktywistów szlacheckich najwidoczniej z wolna przestały utożsamiać się z Wielkopolską. Ten okres (druga i trzecia ćwierć XVII w.) charakteryzował się też pewną petryfikacją myśli prawnej w Rzeczypospolitej, być może więc fakt, że w konstytucji z 1578 r. Podlasie przyporządkowano (jakoby) Małopolsce został poddany sztywnej interpretacji. Praktyka prawna, częste sięganie np. do popularnych statutów Januszowskiego, musiały w ciągu pierwszej połowy XVII w. wywrzeć wpływ na zmianę postrzegania miejsca Podlasia w strukturze administracyjno-terytorialnej Korony (Rzeczypospolitej). Jak jednak zaznaczyłem, problematyka ta wymaga dalszych badań.

¹⁰⁰ MP Rapperswil, CRP 00323–36818, *Carte des Etats de Suede, de Dannemarq, et de Pologne sur la Mer Baltique... par N. de Fer...*, 1:4 200 000, Paris 1700.

¹⁰¹ MP Rapperswil, CRP 00413–36908, *Etats de la Couronne de Pologne par de Fer*, 1:6 500 000, [Paris] 1717; CRP: 00052–04669, *Les Etats de la Couronne de Pologne, sous les quels sont compris la Grande et la Petite Pologne, le Grand Duché de Lithuanie, les Prusses et la Curlande, divisez en Provinces et Palatinats, tirez de plusieurs auteurs par N. de Fer*, 1:2 700 000, Paris 1736; CRP 00284–11451, *La Pologne dressée sur ce qu’en ont donné Starovolsk, Beauplan, Hartnoch, et autres auteurs rectifiée par les observations d’Hevelius etc. Par Guillaume de l’Isle*, 1:2 450 000, Amsterdam, Paris [1736].

¹⁰² Krótki spis sejmików z umiejscowieniem Podlasia w prowincji małopolskiej załączył L. M i t z - l e r do swego wydania kroniki W. J. R u d a w s k i e g o, *Historiarum Poloniae ab excessu Vladislai IV ad pacem Olivensem usque libri IX...*, Varsaviae et Lipsiae 1755, s. 53–54, przypis 36. Wcześniej umieścił je także słynny gdański historyk G. L e n g n i c h, *Ius publicum Regni Poloni*, t. I, Gedani 1742, s. 24n. Co dość symboliczne, chociaż w wileńskiej drukarni pijarów wyszło — bardzo nieudane — polskie tłumaczenie „Polonii” Starowolskiego (*Opisanie Królestwa Polskiego za czasów Zygmunta III*, tłum. W. F. G o ł ę b i o w s k i, Wilno 1765), nie skorzystał raczej zeń cytowany wyżej ks. T. W a g a, pijar, autor cenionego podręcznika wydanego dwa lata później (1767).

Wbrew temu, co dotąd uchodziło w historiografii za pewnik, województwo podlaskie nie zostało przyłączone do Małopolski bezpośrednio w 1569 r., ani też — jak chciał Reder — w 1573 czy 1578 r. Przewaga potomków rodów mazowieckich wśród podlaskiego rycerstwa, żywy ślad po rządach książąt Mazowska na tych terenach, skłaniała miejscową szlachtę do identyfikowania się z tą dzielnicą, a co za tym idzie — z prowincją wielkopolską. Potwierdzają to nie tylko odnalezione w aktach sądowych wypowiedzi samych zainteresowanych, obywateli Podlasia, ale też szereg innych źródeł, w tym sejmowych, aż do połowy XVII, niekiedy nawet (mapy) — do początku XVIII w. Konstytucja o Trybunale Koronnym z 1578 r. nie była zatem zwieńczeniem, lecz początkiem procesu odchodzenia od koncepcji „wielkopolskości” Podlasia. Przejście województwa podlaskiego do prowincji małopolskiej było niejako ubocznym efektem zrośnięcia się pojęć prowincji sejmowych i prowincji trybunalskich, lecz przebiegało na przestrzeni ośmiu dekad (1578–1643/1649).

Potwierdzony na solidnym fundamencie źródłowym fakt przejściowej „wielkopolskości” Podlasia jest istotną częścią kulturowego dziedzictwa tego regionu i swoistym dopełnieniem jego obrazu jako modelowego wręcz pogranicza¹⁰³.

People from Podlasie as Inhabitants of Greater Poland? On the Unknown History of Podlasie Territorial Affiliation after its Incorporation to the Crown

It has been generally thought in the literature on the subject that the Podlasie Voivodeship after it was incorporated to the Polish Crown on the eve of the Union of Lublin in March 1569 became part of the province of Little Poland. But a closer look at the problem, with a broadened source base which included opinions of noble citizens of Podlasie expressed during first years after the incorporation, registered in the official borough records of Brańsk, allows us to complete our knowledge on the subject. As it turns out, it was quite often that the Podlasie Voivodeship was termed as a part of the Greater Poland province broadly understood. It was influenced by cultural proximity of the inhabitants of Podlasie and Masovia, especially among the numerous petty nobility, characteristic of this regions, descending from one home nest called *szlachta gniazdowa*. For Masovia was regarded as part of Greater Poland, while the “Podlasie Charter” issued by King Sigismund Augustus in March 1569 stated that Podlasie was incorporated to the Crown as a historic part of Masovia seized by Lithuania.

The change of opinion about the territorial affiliation of the Podlasie Voivodeship was caused by the establishment of the Crown Tribunal which held separate sessions for the two

¹⁰³ Vide M. Barwiński, *Podlasie jako region pogranicza*, „Studia z Geografii Politycznej i Historycznej”, t. III, 2014, s. 281–306. Na rynku zaskakujących w ostatnio latach gier planszowych dla dorosłych pojawiła się niedawno pozycja autorstwa J. A n d r u s z k i e w i c z a, M. G u m i e n n e g o i M. O z o n a pt. *Boże igrzyska. Magnaci* (Phalanx Games Polska 2014). Rozgrywka w niej toczyła się będzie na planszy wzorowanej na cytowanej wyżej mapie N. de Fer z Podlasiam w Wielkopolsce.

Crown provinces. After an agreement with people from Lublin and Sandomierz Voivodeships Podlasie joined in to the *ultima instantie* (last instance) court established jointly in Lublin, which gave rise to the Lublin Tribunal. The wordings used in the constitution of 1578 and others drawing on the existing divisions of the judiciary gradually obliterated from the memory of people the relationship between Podlasie and Greater Poland. Still, however, to the mid-17th century the matter was not finally settled, as evidenced by numerous historical sources quoted in the article. It is probable that a certain kind of settlement in the matter could have taken place circa the Sejm session of 1643, but a verification of the hypothesis requires further thorough studies.